

Hikmet Yurdu Yıl:1, S.2, (Temmuz-Aralık / 2008) ss. 25-35

Yeniden Yapılanma Sürecinde Üst Kimliğin Belirginleşmesi: Sünnilik ve Alevilik

A. Faruk Sinanoğlu*

Özet:

Bu çalışmada, Türk toplum yapısının biçimlenmesinde önemli katkıları olan Alevi ve Sünni gelenekli dini grupların tarihsel gelişimleri ve konu ile ilgili akademik seviyede yapılmış olan araştırmalar dikkate alınarak, sanayileşme, kentleşme ve modernleşme sürecinde, dini-kültürel bağlamda ortak/üst kimliğin anlaşılmasına çalışılmıştır.

Yapılan araştırma ve incelemeler, sanayileşme, kentleşme ve sekülerleşme sürecinde gelenekli dini grupların, hem grup içi hem de gruplar arası ilişkileri rasyonel bir karaktere bürünerek, gruplar arası ilişki ve kimliklerini yeniden düzenleme çabasında olduklarına işaret etmektedir.

Anahtar kelimeler: Kimlik, Alevi, Sünni.

Abstract:

The Definition of Superior Identity During the Period of Reconstruction: Sünni and Alevi

Religious groups with Sünni and Alevi traditions which have important contributions in forming the structure of Turkish society and common/superior identity have been tried to be understood during the period of industrialization, modernization and urbanization in the point of religion and culture by taking into consideration the practical field searches related to the subject done at an academic level in the historical developments of the religious groups in this study.

The researchers and studies done in the process of industrialization, urbanization and modernization by the religious groups with traditions have rational characteristics in their relations both inside and among the groups and it can easily be seen that these groups are trying to reorganizing their relations and their identities between groups.

Key words: Identity, Alevi, Sünni.

---

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi.

Giriş

Toplumunu oluşturan grupların toplumsal yapının biçimlenmesi ve kimliğin oluşumunda önemli etkileri söz konusudur. Yapının ve kimliğin devamının sağlanmasında ise, grup üyeleri rol oynarlar; ve her grup, içinde hayatiyet bulduğu toplumu oluşturdukları değerleri ile biçimlendirmeye çalışır.

Türk toplum yapısının biçimlenmesinde gelenekli yapıları ile Sünni ve Alevi grupların önemli etkilerinin olduğunu ifade etmek gerekir. Alevi veya Sünniliği benimsemiş Türk boy ya da toplulukları Orta Asya'dan taşımış oldukları dini inanç ve kültürlerini, yeni benimsedikleri İslâm'î değerlerle harmanlayarak yüzyıllar boyunca korumuşlar, bunlardan bir kısmının günümüzde de yaşatıldığını konu üzerine yapılmış olan bilimsel çalışmalar göstermiştir.¹

Sünni ve Alevi gruplar gerek İslâmiyet öncesi gerekse sonrasında dil, inanç ve kültürel özellikleriyle genelde ortak değer ve kimlikleri paylaşmalarına rağmen, uzun bir zaman diliminde gelişen çeşitli olay ve olguların etkisi ile, özellikle 16. yüzyılda ortaya çıkan siyasi ve ekonomik nedenli gelişmeler, ortak paydaların hafızalardan silikleşmesine neden olmuş; iki grup arasında toplumsal mesafe artmış, gruplar arası hareketlilik azalmış, Türk toplumunda dini kimlikli gruplar ortaya çıkmıştır.

İçinde bulunduğumuz çağda ise sanayileşen, kentleşen, hızlı iletişim teknolojilerini kullanan toplumlarda görüldüğü gibi, Türk toplumunda da yapısal işlevsel değişimler ortaya çıkmış, özellikle de tarihi araştırmalar neticesinde ulaşılan verilerin otokton düşüncüyü devreye sokmasıyla, grupların benimsenmiş oldukları gelenekli ilişkiler ve kimliğin sorgulanması sürecinin başlamasına neden olmuştur. Gerçekte de küreselleşen dünyada gruplar için kimlik sorgulaması önemli toplumsal bir problematiktir.² Bu bağlamda, problematiğin çözümüne katkı sağlayacak inceleme ve araştırmalara ihtiyaç duyulduğu da ortadadır. Söz konusu ihtiyaç nedeniyle bu kısa çalışma içerisinde, Alevi ve Sünnilik hakkında teorik ve katılımcı gözlem yoluyla yapılmış araştırma ve incelemelerden yararlanarak, günümüzde gelenekli gruplar tarafından sorgulanmakta olduğunu düşündüğümüz kimliğin anlaşılmasına çalışmak incelememizin konusunu oluşturmuştur. Ancak hemen belirtmeliyiz ki, bu çalışmanın amacı, Sünnilerle Aleviler arasındaki düşünsel ve yapısal farklılıkları görmezlikten gelmek olmayıp, ortak/üst kimlik inşa sürecinin anlaşılmasına bir parça da olsa katkı sağlayabilmektir.

Çalışmanın konusunu, Türk toplumunun dinamikleri olan gelenekli dini grupların kimlik sorgulamasını oluşturduğundan, öncelikle kimlik ve grup ta-

¹ Yörükân, Yusuf Ziya, *Anadolu'da Aleviler ve Tahtacılar*, K.B.Yay., Ankara 1998, s. 436-454; Baha Said Bey, *Türkiye'de Alevi-Bektaşî, Ahi ve Nusayri Zümreleri*, Haz: Gürkan, İsmail, K.B.Yay., Ankara 2000, s. 124.

² Yeniçeri, Özcan, *Küreselleşme Karşısında Milliyetçilik ve Kimlik*, I Q Kültür Sanat Yay., İstanbul 2005, 91.

nımları üzerinde durmak, sonra da grupların kimlik oluşumunda etkili olan tarihi olaylarla, günümüzdeki gelişmeleri ele almak uygun olacaktır.

1. Toplumsal Kimlik ve Grup Bağlamında Sünnilik ve Alevilik

Sözlüklerde kimlik, toplumsal bir varlık olan insana özgü belirti, nitelik ve özelliklerle, birinin belirli bir kimse olmasını sağlayan şartların tamamı ya da herhangi bir nesneyi belirlemeye yarayan özelliklerin bütünü olarak geçmektedir.³ Toplumbilim bağlamında ise kimlik, toplumla örtüşen ve toplum tarafından belirlenen bir özellik olarak değerlendirilir. Gerçekte kimlik psiko-dinamik ve sosyolojik temelde tartışılmasına rağmen,⁴ çerçevesi toplum tarafından belirlenen dil, din, kültür, sınıf, etnik gibi öğelerin kimlik belirlemedeki rollerinin önemi nedeniyle, kimliğin toplumsal etkenlerle ortaya çıkmış olduğunu ve bu çıkışta etken olduğu düşünülen öğelerin, zamana mekana ve toplumdaki farklılıklar gösterebileceği, hatta bu öğelerden bir veya daha fazlasının diğerlerine baskın olabileceği göz ardı edilmemesi gerekmektedir.

Kimliği tanımlarken, tanımlamanın öznesini teşkil eden ya da grubun kendi içerisinde benzerliklerini, başkaları ile farklılıklarını ortaya koymaya çalışırken, öznenin kendisi bir çerçeveye yerleştirilmek istenilmekte, ancak, modern sosyolojide berrak bir kimlik tanımına da rastlanılmamaktadır.⁵ Huntington'un, insan davranışlarını biçimlendiren kimliğin birey ya da grubun benlik duygusu ile olan ilişkilerine dikkat çektiği görülür.⁶ Bütün ifade edilenlerden kimliğin benzer ya da benzer olmayan özelliklerin dikkate alınmasıyla yapılan tanımlama olduğunu, kimliğin ve aidiyet duygusunun gelecekte nasıl oluşacağına dair farklı pek çok etkenin söz konusu olabileceğini belirtmek gerekir.

Yukarıda geçen ifadeler, geçmişten geleceğe doğru uzanan süreçte gelişen ilişkilerle oluşan kimlik olgusunun değişken bir yapıya sahip olduğuna işaret etmektedir. Yani toplumun veya grupların konuştuğu dil, din gibi öğeler kimliğin oluşmasında önemli olmakla birlikte,⁷ toplumun zaman içerisinde ürettiği öteki kültürel öğeler de kimliğin yeniden inşasında rol oynayabilmektedir.

Toplumsal grup ise, resmi ya da gayri resmi üyelik ölçütleri ile tanımlanan, görece istikrarlı bir karşılıklı ilişkiler modeliyle birlik olma duygusunu pay-

³ Türkçe Sözlük, T.D.K. Yay., İstanbul 1992, s. 873.

⁴ Marshall, Gordon, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev: O. Akınhay-D.Kömürcü, Bilim ve Sanat Yay., Ankara 1991, s. 405

⁵ Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, s. 407.

⁶ Huntington, P. Samuel, *Biz Kimiz ? Amerika'nın Ulusal Kimlik Arayışı*, çev: Aytül Özer, CSA Global Yay., İstanbul 2004, s. 21,22.

⁷ Hoffer, Eric, *Kesin İnançlılar*, çev: Erkil Günür, Tur Yay., İstanbul 1980, s. 89.

laşan ya da kendilerini birbirlerine bağlı hissedenden çok sayıdaki kişilerin oluşturduğu bir küme olarak tanımlanabilir.⁸

Ancak, grup teriminin sosyal bilimlerde, üyeleri arasında birlik duygusu olsun ya da olmasın, her türlü insan bileşimi için kullanıldığını da belirtmek gerekir.

Grupların oluşumunda pek çok etken bulunabilir. Genellikle bir ya da birden fazla ihtiyacı karşılamak için ortaya çıkabilen grupların amaçları bakımından karakteristik özelliği eşya ya da kazanca yönelik ise, o grubun ekonomik bir grup oluşundan söz edilebilirken, eğer grubun ortaya çıkışında karakteristik vasıf dini-metafizik bir özellik taşımakta ise grubun dini bir grup oluşundan söz etmek mümkündür. Bu çerçevede düşünüldüğünde, Alevilik ve Sünniliğin dini kimlikli birer grup olduğu söylenebilir. Ancak, birey ya da grupların birden fazla kimlik sahibi olabilecekleri düşünüldüğünde⁹, Alevilik ve Sünniliği sırf dini kimlikli birer grup olarak telakki etmenin yanıltıcı olabileceğini belirtmek gerekir. Zira, İslâm toplumunda ilk gruplaşmaların incelenmesi ile, gruplaşmanın temelinde dini saiklerden çok siyasi saiklerin rol oynadığı görülürken, Türk toplumunda gruplaşmaların ortaya çıkışında ise, dini nedenlerin yanı sıra Türklerin asırlar boyunca geliştirmiş olduğu öz yapılarının (kimliklerinin) etkili olduğu anlaşılır.¹⁰ Bir başka ifade ile, söz konusu grupların teşekkülünü sadece dini olay ya da olgularla sınırlamak mümkün olmadığını, değişik zaman ve mekanlarda tarihsel etki ve tepkilerle oluşan duygu ve düşüncelerin özel bir duruma dönüşümü ile biçimlendiğini belirtmek gerekir. Yani gelenekli Alevi ve Sünniliğin kimlik oluşumunda din önemli bir etken iken, grupların tarihi gelişim süreçlerinde ortaya koydukları, siyasi ve kültürel özellikleri de bir o kadar önemlidir.

Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, kimlik ve gruplaşma sorununa tarihsel perspektiften bakmak çalışmamız açısından aydınlatıcı olacaktır.

2. Arap ve Türk Toplumlarında Gruplaşmalar ve Kimlik Oluşumu

Kaynaklar, İslâm öncesi Arap toplumunda grup oluşumu ve kimliğin belirlenmesinde kabilecilik ya da aşiret yapısının önemini ortaya koymaktadır.¹¹ Arap toplumunda kabile, boy (tribu) tipleri farklı biçimlerde tespit edilmiş, aileden başlayarak gittikçe büyüyen gruplar kabile aşiret, fahiz, şaab, kavim v.b. adlarını almışlardır.¹² Söz konusu yapılar kandaşlık ve nesep üzerine kurulduğundan, soya dayalı olup, Araplarda soy en son kuşaktan geri doğru giden şecerelere

⁸ Marshall, s. 64.

⁹ Huntington, s. 22,23.

¹⁰ Ocak, A. Yaşar, *Alevi ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yay., İstanbul 1983, s. 28.

¹¹ İbn Haldun, *Mukaddime*, çev.: Z. Kadiri Ugan, M.E.B.Yay., İstanbul 1990, s. 305; Rıdvan Seyyid, *İslâm'da Cemaatlar Kavramı*, çev: Mehmet Can, Endülüs Yay., İstanbul 1991, s. 14.

¹² Ülken, H. Z., *Sosyoloji Sözlüğü*, M.E.B. Yay., İstanbul 1969, s. 50.

dayanır, soyu en eski olanlar şerefli sayılmışlardır;¹³ ve bu gelenek, yüzyıllarca Arap toplumunun yapılanması, grup kimliğinin belirlenmesinde etkili olmuştur. Bu nedenle de, Arap toplumunda aşiret ya da kabile anlayışının üzerinde daha büyük bir toplum (devlet) yapılanması teşkil edilememiştir.¹⁴ Konunun daha iyi anlaşılabilmesi için, İslâmiyet öncesi Mekke şehrinin sosyo-kültürel yapısından özetle söz etmek uygun olacaktır.

Mekke'de farklı köklerden gelen siyasi ve iktisadi nedenlerin yanı sıra yaşadıkları coğrafyanın bir araya getirdiği Kureyş cemaati mevcuttu.¹⁵ Kureyş cematı ise Haşimiler ve Emevilerden oluşmakta idi; ve bu iki kabile arasında siyasi ve ekonomik nedenlerden kaynaklanan ezeli bir rekabet vardı. Toplumlari birbirine bağlamada dil, din ve siyasi otorite önemli olmakla beraber, İslâmiyet öncesi Arap toplumunda kabile anlayışının, önemli bir toplumsal bağ olduğunu ve kabileler arasında kanlı çatışmaların, çekişmelerin nedenleri arasında olduğu ifade edilebilir.¹⁶ Araplar arasında kabile anlayışının öylesine kök saldığını, bir bedevinin "kardeşlerimiz olan Bekrilerden başkasını bulamaz isek, kardeşlerimize saldırırız." sözü, göçebe cahiliye dönemi Arap toplumunun sosyo-kültürel yapısını ortaya koymaktadır.¹⁷ Yani kabilecilik olgusu bir dayanışma türü olup, kimliği temsil etmektedir.

Bu anlayış, İslâmiyet tarafından değiştirilmek istenilmiş, kabileler inanç potasında eritilerek, yeni bir toplumsal yapılanma ve kimlik oluşumunun gerçekleştirilmesine çalışılmıştır. Nitekim İslâmiyet'le birlikte bir üst oluşum olan devlet (toplum) teşekkül etmiş, kabile ve aşiretler arasındaki kan davaları da kaldırılmıştır.

Hız. Peygamber döneminde aşiret ve kabileler arası önemli bir çatışma söz konusu olmaz iken, Hız. Muhammed'in vefatıyla kabilecilik yeniden gündeme taşınmıştır. Aşiret ya da kabile yapısı, grup üyesi olmayanları yabancı saydığından, Arap toplumunda birliğin sağlanmasını güçleştirmiştir. Hız. Muhammed'in vefatıyla dini gruplaşmaların ve ekolleşmelerin ilk izleri ortaya çıkmaya başlamıştır. Müslümanlar arasında ilk siyasi ihtilaf "İmamet" konusu olmuştur. Peygamberin cenaze işlemleri ile meşgul olunurken, sahabenin, imamet kimde olması konusunda üç ayrı görüş geliştirdiği görülür. Hız. Ebu Bekir taraftarları, Hız. Ali taraftarları ve Medineliler. Üç farklı görüş neticesinde Hız. Ebu Bekir Hilafete seçilir, Hız. Ebu Bekir ve Hız. Ömer döneminde İslâm toplumunda ciddi siyasi bir gelişme görülmezken, Hız. Osman döneminde siyasal, ekonomik ve toplumsal so-

¹³ Gökalp, Ziya, **Malta Konferansları**, haz: M. Fahrettin Kırzioğlu, K.B.Yay., Ankara 1977, s. 42-58.

¹⁴ Gökalp, s. 42.

¹⁵ R. Seyyid, s. 12.

¹⁶ Günaltay, Şemsettin, **İslam Öncesi Araplar ve Dinleri**, sad: M. Söylemez- M. Hizmetli, Ankara Okulu Yay., Ankara 1997, s. 25.

¹⁷ Subhi es Salih, **İslâm Mezhepleri ve Müesseseleri**, çev: İbrahim Sarmış, Zafer Matbaası, İstanbul 1981, s.55.

runlar gelişmeye başlamıştır. Hz. Ömer kendisinden sonra halife seçimi için altı kişiyi görevlendirmiştir. Bunlardan Hz. Ali ve Hz. Osman dışındakiler kendi arzularıyla seçimden çekilmişlerdir. Hz. Osman Emevi kabilesinden, Hz. Ali Haşimi'dir. Hz. Osman sahabeden bir zümrenin muhalefetine rağmen halife olmuştur. Bu gayr-ı memnun zümre ve bir de başından beri vergi sisteminden hoşlanmayan grupların katkısı ve Hz Osman'ın Emevileri önemli mevkilere taşıyan hatalı siyaseti sonucunda kanlı toplumsal olaylar gelişmiş, soya dayanan Arap kabile ruhu tekrar ortaya çıkmıştır. İlerleyen dönemlerde Hz Ali'ye bağlılık gösterenlere Alevi ya da çoğul biçimiyle Aleviyyun denilirken¹⁸, diğer oluşum ya da gruplaşmalara çeşitli nedenlerle Harici ve Sünni adı verilmiştir.¹⁹ Hemen belirtmek gerekir ki, ehl-i sünnet veya ehl-i şia'dan kast edilen İslam toplumunda ortaya çıkan iki büyük zümreyi ifade etmek için olup, bu iki ismin siyasi gruplaşma nedeniyle verildiğini, yani salt dini anlaşmazlıklar nedeniyle ortaya çıkmadıklarını belirtmek gerekir.²⁰ Ancak İslâm devletinin fetihler neticesinde yeni kültürlerle temasa gelmesi ile, bu kavramların içeriğinin farklılaşma gösterdiğini, itikadi, tasavvufi ve siyasi anlamda kullanılmaya başladığı anlaşılmaktadır. Yani, bu süreçte, gelişen yeni olgu ve olayların katkılarıyla Arap toplumunda gruplaşmalar ve yeni kimlik oluşumları ortaya çıkmaktadır. Nitekim ilerleyen zamanlarda tasavvufi boyutuyla Hz. Ali ve Ehl-i Bey'tin yer aldığı tarikat silsilelerine Aleviyye denilmiştir.

Hz. Osman ve Hz. Ali'nin şehit edilmeleri ile İslâm toplumunda ilk önemli gruplaşmalar ortaya çıkmış; soya dayalı kabileci kimlik anlayışının desteklediği siyasi olaylar, ilerleyen zamanlarda dini, itikadi ve kültürel özellikler kazanarak, Müslüman kitle arasında önemli parçalanma dönemi başlatmıştır. Taraftar anlamına gelen Şia grubu, halifeliğin Hz. Ali ve evlatlarının hakkı iken gasp edildiği düşüncesini taşıırken, bedevi kültürünün taşıyıcısı olduğu belirtilen Hariciler ise, Sıffin günü gelişen hakem olayını "*Hüküm sadece Allah'a aittir*"²¹ ayeti ile ilişkilendirerek, hakem belirlenmesine karşı çıkıp, Hz. Ali ve Muaviye'yi küfürle itham etmişlerdir. Ehl-i Sünnet taraftarları ise, Peygamber'in devlet başkanı olarak kesin bir açıklamada bulunmuş olsa idi, halife seçiminde sahabenin ihtilafa düşmeyeceğini, Hz. Ali'nin de kendinden öncekilere biat etmeyeceğini ileri sürerek,

¹⁸ Ahmert Yaşar Ocak, "Alevi" mad., DİA., c.2, s. 368.

¹⁹ Sünni terimi (sünnet-sunna) lugatte işlek yol anlamını taşımakta olup, geniş anlamıyla insanın adet haline getirdiği iyi veya kötü davranış ve hareketi ifade etmektedir. Bkz: İ.A. M.E B.Yay., c.11, s 242. Haricilik ise, Sıffin savaşında, anlaşmazlıkların çözümünü kişilerin hükmüne havale etmenin suç olduğunu ileri sürerek, Hz. Ali tarafından ayrılanlara verilen isim olmuştur. Bkz: Watt, W. Montgomery, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri*, çev: E. Ruhi Fırlalı, Umran Yay., Ankara 1981, 15,16.

²⁰ Muhammed Hamidullah, "Sünnet" mad., c.11, s 243.

²¹ Yusuf, 12/40.

Şia'nın görüşünden ayrılırlar.²² Bu kısa özetlemeden anlaşılacağı gibi, İslâm toplumunda ilk gruplaşmaların temelinde siyasi ve ekonomik nedenler bulunmakta,²³ ancak, ilerleyen zaman diliminde siyasi muhtevanın dini olay ve olgularla desteklenerek, grupların kimlik oluşumunda etkili olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim M. Watt, sistematik Şiiliğin 9. yüzyıldan önce ortaya çıkamayacağını altını çizer.²⁴

Arap İslâm toplumunda gruplaşmalar ve kimlik oluşumu genelde bu şekilde temellenirken, henüz İslâmiyet'i benimsememiş olan Türklerin Şamanizm öncesi kendi öz inançları ile Uzak Doğu, İran, Musevilik ve Hıristiyanlık gibi dinleri tecrübe ettiklerini kaynaklar ifade etmektedir.²⁵ Eski Türk toplum yapılanmasına bakıldığında, Arap toplumu ile bazı benzerlikler gösterse de önemli farklılıkların olduğu anlaşılmaktadır. Türk boylarının gerçekte kendilerine öz bir toplumsal yapı oluşturduklarını ve Türk toplum yapısını genel anlamda bu özün oluşturduğunu ve bu öze göre kabile ya da aşiret anlayışının üzerinde bir üst kimlik oluşturduklarını bilimsel çalışmalar göstermektedir. A.Z.V. Togan, Türklerin yaşamakta oldukları bozkırlarda binlerce seneden beri bir töre'nin (türe) oluştuğunu, Türk devletlerinin bu örfi kanunlara göre yönetildiklerini belirtir.²⁶ Z. Gökalp'de Türk toplum yapısının kimlik oluşturmada Arap toplumu ile olan farklılıklarına dikkat çekerek, Türk toplumunda ocakların buduna (kavim) bağlılığının yukarıdan aşağıya doğru olduğunu, yani budunun uluslara, ulusların boylara, boyların oymaklara, oymaklarında ocaklara ayrıldığını belirtir.²⁷ İfade edilenlerden anlaşılacağı gibi, Türklerde kabilelerden oluşan aşiret yapısının üzerinde bir üst oluşum söz konusudur. Bu anlayışın günümüzde kısmen devam ettiği görülmektedir. Ocak anlayışının, bugün de, özellikle kırsal kesim Alevi kültüründe benzer bir yapılanma ile yaşatıldığı görülmektedir. Bu çerçevede İslâm dinini yeni benimsemiş olan Türklerin yüzyıllarca oluşturmuş oldukları sosyo-kültürel yapının kimlik oluşturmada etkili olduğunu belirtmek gerekir. Bu kimlik ve sosyo-kültürel özelliklerin Türklerin İslâmiyet'i benimsedikten sonra da yeniden yapılanmalarında etkili olmuştur. Konar göçer Türk boylarından bir kısmının Aleviliği benimsedikleri, bir kısmının da Sünni düşünceyi benimsediği görülür. Oluşum sürecinde farklı uygarlık ve kültürlerin katkılarıyla biçimlenmekte olan gruplar, mehdi, tenasüh, hayır ve şer gibi inanç hususlarında birbirlerinden ayrılan yönleri bulunsa da, yani İslâm'ın farklı bir yorumlamasına yönelseler de 16.

²² Kutluay, Yaşar, *İslam ve Yahudi Mezhepleri*, A.Ü.İ.F.Yay., Ankara 1965, s. 28, 29

²³ El-Bağdâdî, Ebû Mansur Abdülkahir, *el-Farku Beyne'l-Fırak*, çev. E. R. Fırlalı, Kalem Yay., İstanbul 1979, s. 19.

²⁴ Watt, s. 46.

²⁵ Günay, Ünver-Harun Güngör, *Türk Din Tarihi*, Laçın Yay., Kayseri, 1998, s. 131, 139.

²⁶ Togan, A. Z. Velidi, *Umumi Türk Tarihin'e Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul 1981, s. 115.

²⁷ Ülken, s. 50.

yüzyıla kadar Türk toplumunda dini nedenlerden kaynaklanan önemli bir kimlik krizinin ortaya çıkmadığını kaynaklar belirtmektedirler. Nitekim Hoca Sadettin Tac'üt Tevarihte, Şah kulu isyanının, yönetimin zafiyetinden kaynaklanan toplumsal kargaşa nedeniyle ortaya çıktığını belirtir.²⁸ Bu tespit, Türk boylarının toplumsal olay ve olguların etkisi ile farklı dini yorumlamaları benimsemiş olsalar da, üst/ortak kimlik bilincini korunduklarına işaret etmektedir. Ancak, Türk toplumunda siyasi egemenlik çekişmelerinin sonucu olan Çaldıran savaşıyla bir kimlik krizi probleminden söz edilebilir. Çünkü bu olaydan sonra Kerbelâ ve Çaldıran savaşı üzerine kurulu, din merkezli grup aidiyet bilincinin hızlı bir gelişim sürecine girdiği anlaşılmaktadır. Kaynaklar, Çaldıran savaşı ile Türkmenlerin sosyo-kültürel yapılarının İran Şii teolojisine yöneldiğini belirtmektedirler.²⁹ Bu süreçte oluşturulan ve toplumsal gerçeklikleri bütünüyle temsil etmeyen halk spekülasyonları, Türk toplumunda Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar söylemlerini devam ettirmiştir. Kimlik oluşumunda temel öğeler olan dil, din ve ortak kültürel öğeler ile eski Türk toplum yapısı, yani, Türklerin Asya'da oluşturdukları kabile, aşiret ve "il" (üst toplum) her iki grup için aynı öneme haiz olmasına rağmen, gruplar arası toplumsal mesafe bu dönemde artmış, yakın zamanlara kadar da, bazı tutum ve görüşlerde değişim olsa da, gelenekli gruplar, özellikle 16. yüzyıla birlikte belirginleşen grup aidiyet bilincini devam ettirmişlerdir. Öyle ki, Sünni ve Aleviliğin toplumsal gerçeklik temelinde paylaştıkları değerler daha fazla iken, gruplar arası gerçeklikleri temsil etmeyen halk spekülasyonlarının, ilişkilerin belirlenmesinde daha fazla etkili oldukları anlaşılmaktadır. Yakın zamanlara kadar da Alevilik ve Sünniliğin tarihleri, inançları ve oluşturdukları kavramlar bilimsel ve nesnel olarak yeterince ele alınmadığından, grupların mahiyetleri ve aralarındaki ilişkiler anlaşılammıştır. Bu tespiti, İ. Melikof doğrulamaktadır. Melikof, Alevi sözcüğünün kronolojik açıdan yanlış kullanıldığını, xv. ve xvi. yüzyıllarda Türkmen boylarının oluşturduğu Safevi tarikatının kırmızı başlık giymeleri nedeniyle, onlara "Kızılbaş" denildiğini, Alevi sözcüğünün "Kızılbaş" yerine kullanımının daha yakın zamanlarda olduğunu belirtir.³⁰

3. Yeniden Yapılanma Sürecinde Alevi ve Sünni Kimliği

Günümüzde gelenekli grupları geçmişte oluşan yargı kalıpları ile değerlendirmek veya tanımlamak güç görünmektedir. Zira, hızlı toplumsal değişimler yaşadığımız çağda, geçmiş asırlarda kalıplaşmış ilişkiler, söylemler çözülmeye ve değişmeye başlamıştır. Her ne kadar gelenekli bir grup içine doğan birey gelenekli kimlikle tanınsa da, bireyleşen grup üyeleri kişisel tercihler yapabilmekte, farklı

²⁸ Hoca Saadettin, *Tacü't-Tevarih*, haz: İsmet Parmaksızoğlu, c IV, K.B.Y. Ankara 1992, s. 67.

²⁹ Akyol, Taha, *Osmanlı'da ve İran'da Mezhep ve Devlet*, Ad Kitapçılık, İstanbul 1999, s. 86.

³⁰ Melikof, İrene, *Uyur İdik Uyurdular*, çev: Turan Alptekin, Cem Yay., İstanbul 1994, s. 33, 34.

görüş ve düşünceleri benimseyebilmektedirler.³¹ Bunun için, günümüzde, yaşanan ve benimsenen yönleri ile gelenekli gruplar hakkında bilimsel çalışmalara ihtiyaç vardır. Ancak gerek batılı gerekse yerli araştırmacılar tarafından yapılmış olan çalışmaların, gelenekli grupların grup içi ve gruplar arası ilişkileri hakkında bize bilgi verebilecek durumda olduklarını düşündürmektedir.

Gruplar arası ilişkiler sürekli ve kalıplaşmış bir nitelik gösterebilecekleri gibi, zaman içerisinde kalıplaşmış ilişkiler farklılaşabilir, değişime uğrayabilir. Konu üzerine yapılmış araştırmalar bu tespiti doğrulamaktadır. Nitekim Türk toplumunu oluşturan gelenekli dini gruplar üzerine yapılmış araştırmalar, yöresel farklılıklar gösterebilir de, artan nüfus, kırsaldan kentlere göç, sanayileşme, eğitim seviyesinin yükselmesi, dini, siyasi ve felsefi alanlarda ulaşılan yeni bilgilerin etkisi ile, gelenekli grupların geçmişten geleceğe uzanan bir süreçte biçimlendirdikleri ilişkilerin değişime uğradığını ortaya koymuşlardır.³² Bu da, bize, her yapının ortaya çıktığı ortamın (çevre, kültür vs) değişimi ile ilişkilerin de değişime uğradığını göstermektedir.

Türk toplumunda Cumhuriyet öncesi başlayan değişim süreci, Cumhuriyet'le hızlanmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında gelenekli yapılarını koruyabilme mücadelesi verdiği anlaşılabilir grupların, ileriki yıllarda gelenekli yapılarını korumanın yerine, değişen şartlara uyum sürecinin almaya başladığı anlaşılmaktadır. Bu süreçte, dini grup üyeleri kent ortamında söylemlerini farklılaştırmışlar, grubun korumacı yapısı yerine değişimci bir anlayışa yönelmişlerdir. Öyle ki, geçmişte gelenekli gruplar tarafından benimsenen Tanrı ve insan arasında ilişki kuran dini-mistik güçlere sahip otorite sarsılmıştır.³³ Yaşanılan bu süreç, gelenekli dini grupları kimlik sorgulamasına itmiştir. İ. Melikof'un da belirttiği gibi bu sorgulama, gelenekli grupların tarihi köklerine dönmesine neden olmuş,³⁴ kimlik sorgulaması sonucunda, grupların birbirlerini yeterince tanımadıkları, yanlış ve eksik bilgilere sahip oldukları anlaşılırken, grupların karşılıklarına binlerce yıllık ortak adetleri, örfleri, töreleri, ahlâkı ve sanatları çıkmıştır.

Alevi ve Sünni ortak/üst kimliğin belirginleşmesinde Ziya Gökalp, Baha Said, Y. Z. Yörükkan, Fuad Köprülü, Besim Atalay, Abdülbaki Gölpınarlı ile başlayan, Mustafa Akdağ, Mehmet Eröz, İrene Melikof, Orhan Türkdoğan, İ. Z.

³¹ Erman, Tahire- Erdemir, Aykan, "Türkiye'de Çoğunluk ve Azınlık Politikaları", **AB Sürecinde Yurttaşlık Tartışmaları**, der: A. Kaya- Turgut Tahranlı, TESEV Yay., İstanbul 2005, s. 129.

³² Bkz: Rittersberger, Helga-Tılıç, "Development and Reformulation of a Returnee Identity as Alevi" **Alevi İdentiti**, ed: T. Olsson, E. Özdalga, C. Raudvere, Numune Mat. İstanbul 1998; Günay, Ünver, **Erzurum Çevre ve Köylerinde Dini Hayat**, Erzurum Kitaplığı, Erzurum 1999; Aktaş, Ali, "Kent Ortamında Alevilerin Kendilerini Tanımlama Biçimleri, ve İnanç Ritüellerini Uygulama Sıklıklarının Sosyolojik Açısından Değerlendirilmesi", **1. Türk Kültürü Hacı Bektaş Veli Sempozyumu Bildirileri**, Ankara, 1999; Atacan, Fulya, **Sosyal Değişme ve Tarikat Cerrahiler**, hil Yay., 1990; Özakpınar, Yılmaz, **Kültür Değişmeleri ve Batılılaşma Meselesi**, T.D.V. Yay., Ankara 1999, s. 139, 141.

³³ Atacan, s. 36, 39.

³⁴ Melikof, s. 151.

Eyüpoğlu ve A. Yaşar Ocak'la devam eden bilimsel çalışma ve araştırmaların önemli katkıları olmuştur. Bilimsel çalışmalar sonucunda ulaşılan Türk kültürünün töresel, şiirsel ve ahlâki kodlarının tespitiyle ortak kimliğin yeniden inşa edilmeye çalışıldığı görülmüştür. Bir başka deyişle, konular bilimsel düzeyde ele alındıkça, yapay telakkilerle oluşmuş halk spekülasyonları azalma eğilimine girmiş, gruplar arası işbirliği artmış, ortak/üst kimlik belirginleşmeye başlamıştır.

Yakın zaman diliminde konu üzerine yapılmış olan çalışmalar, kapalı cemaatten açık cemaate geçiş sürecinde grup kimliğinin oluşmasında etken olan gelenekli ilişkilerin göreceli öneminin değişim sürecine girdiğini göstermektedir. Gerçekten de kent ortamını paylaşan gelenekli grupları ortak problemlerin karşılıklı ilişki kurmaya ittiği ve bu nedenle de kendilerini yeniden organizeye zorladığı anlaşılmaktadır. Diyarbakır Alevileri ile ilgili bir çalışmada, gelenekli Alevilikte Sünnilerle evlilik "düşkünlük" sayılırken, kentte oturan Alevilerin bu tutumu benimsemedikleri tespit edilmiştir.³⁵ Malatya kent merkezinde yapmış olduğumuz araştırmada benzer bir sonuç ortaya çıkmıştır. Araştırmaya katılan deneklerin %70.3'ü farklı gruplarla evliliği onaylarken, %29.7'sinin onaylamadığı görülmüştür.³⁶ Bu tespitler, kent ortamında karşılıklı kültürel etkileşime giren grupların tutumlarında değişim olduğunu göstermektedir. Nitekim Erzurum çevre ve köylerinde yapılmış olan bir çalışma, kent ortamında gelenekli toplum kültürünün değişime uğradığını ortaya koymuştur.³⁷ T. Mcelvain da, Alevi ve Sünni grupların karşılıklı etkileşim neticesinde değişime uğradıklarını ifade etmektedir.³⁸ Ayrıca Çorum İli Alevi ve Sünniler üzerine yapılmış olan bir araştırmada da, Alevi-Sünni farklılığının, tamamıyla teolojik olarak aşkın alanla belirlenen bir alan olmadığı, tarihten günümüze din-toplum ilişkilerine dayalı olarak farklı etkenlerin bir araya gelmesi ile oluşan bir olgu olduğu belirtildikten sonra, her iki grubun bazı dini pratiklerde farklılık gösterdikleri, ancak itikadi konuları paylaştıkları tespit edilmiştir.³⁹

Yukarıdaki tespitlerden anlaşılacağı gibi, durağanmış gibi görünse de, toplum, sürekli bir oluş ve hareketlilik gösteren karmaşık ve karşılıklı bağımlılıklar ağıyla örülü kendi kendini organize eden bir varlıktır. Çağımızda sanayileşme, kentleşme, bilgi düzeyinin yükselişi gibi hususiyetler yapısal ve işlevsel değişimleri daha da hızlandırmış görünmektedir. Söz konusu hızlı değişim sürecinden etkilenen gelenekli gruplar, yüzyıllardır oluşturdukları egemen kavram ve

³⁵ Taşgın, Ahmet, *Türkmen Aleviler*, Ataç Yay., İstanbul 2006, s. 135.

³⁶ Sinanoğlu, A. Faruk, *Türk Düşüncesi ve Kültüründe Alevi-Bektaşî Hareketi*, Nehir Yay., Malatya 2007, s. 97.; Kırsal Kesimde yaşamakta olan Aleviler üzerine yapılmış olan bir araştırmada da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Bkz: Y. M. Keskin, *Değişim Sürecinde Kırsal Kesim Aleviliği*, İlâhiyat Yay., Ankara 2004.

³⁷ Günay, Erzurum Çevre ve Köylerinde, s. 81.

³⁸ Mcelvain, Thomas, "Ritual Change in a Turkish Alevi Village, The Problem Ritual, Ed: T. Ahlback, *The Donner Institute for Resarch in Religious and Cultural History*, Finland, 1993, s. 139.

³⁹ Arabacı, Fazlı, *Alevilik ve Sünniliğin Sosyolojik Boyutları*, Etüt Yay., Samsun 2000, s. 145.

ilişkileri yeniden değerlendirmeye tabi tutmuşlardır. Bir başka deyişle, yıllarca oluşturulan ve tabir yerindeyse dondurulan ilişkiler değişim sürecine girmiştir. Nitekim Alevi grup yapılanmasının önemli öğelerinden “*Alevi olmak için Alevi bir aileden olma anlayışı*” sorgulanarak, demokrat, çağdaş, laik, eşitlikçi bir anlayış geliştiren herkesin Alevi olabileceği gibi görüşler ortaya çıkmıştır.⁴⁰

Sonuç

Ülkemizde nüfusun belli merkezlerde yoğunlaşması ve hızla gelişen iletişim teknolojileri, Türk toplumunun yapılanmasında önemli katkıları olan Sünni ve Alevi grupları da etkilemiş, gelenekli grupları kapalı cemaat yapısından açık cemaat yapısına doğru yönelişe itmiştir. Özellikle kent ortamında grup üyelerinin, siyaset, ekonomi ve bürokraside yer almalarıyla, artan bilgileri doğrultusunda gelenekli ilişkiler sorgulanmaya başlamış, ortaya çıkan enerji, gelenekli ilişkiler ve kimlik olgusunun yeniden gözden geçirilmesine neden olmuştur.

Yukarıda da belirtildiği gibi, Türk toplum yapısının biçimlenmesinde önemli katkıları olan gelenekli gruplar üzerine tarihi gerçeklerin ışığında yapılan araştırmalar, dilde, dinde ve kültürde ortak değerlerin tespitine katkı sağlamış, ayrıca, İslâm dininin esaslarından tevhid, nübüvvet ve ahiret gibi hususlarda aralarında farklılığın olmadığını tespiti, gelenekli grupları ortak kimliğin yeniden inşasına yöneltmiştir. Bu yönelişte duygusal tepkilerden uzak, temelinde ahlâki unsurları baz alan yeni ilişkiler kurulmaya başlanmış, söz konusu ilişkilerin neticesinde, her iki grup tarafından geçmişte oluşturulan kavramların içeriği yeniden değerlendirilmeye alınmış, bütün bunların neticesinde grup aidiyet bilinci gözden geçirilmiş ve bir üst kimlik bilincine doğru yöneliş olduğu anlaşılmıştır.

---

⁴⁰ Şener, Cemal, **Benim Kâbem İnsandır**, AD Yay., İstanbul 1996, s. 134.